

Boekbesprekingen

R. F. Beerling, **Wittgenstein geeft te denken: Zesentwintig commentaren en een inleiding**. Boom, Meppel 1974.

Beerlings boek over Wittgenstein is niet zozeer inleiding tot zijn denken, als wel handleiding. Het neemt de lezer bij de hand, ook de minder ingewijde in Wittgensteins denkwereld (en wie is meer dan dat onder Nederlandse sociologen?) en voert hem, commentariërend en uitleggend, langs een groot aantal kardinale uitspraken van Wittgenstein. Wittgensteins schrijfwijze leent zich daar toe: ze is sterk aforistisch en heeft in langzamerhand bekende, centrale uitspraken, exegese en kritiek aangrijpingspunten geboden. Beerling bestrijkt (èn bestrijdt, naar het uitkomt) veel aspecten van Wittgensteins werk. Zijn commentaren lopen van gedachtenwisseling, en uitleg, tot kritiek, zoals de titel van zijn boek – een vondst – al aangeeft: Wittgenstein zet tot denken aan en roept bedenkingen op.

Het boek lijkt geen gereede keus voor bespreking in dit tijdschrift, noch verplichte literatuur voor beoefenaars der sociale wetenschappen. Toch komt het op een goed ogenblik uit, juist voor die sociale wetenschappen. Ook daar doet zich iets als een Wittgenstein-mode voor, met al zijn kenmerken van onbesuisde, ondoordachte overneming van fragmenten Wittgenstein, die tot niet veel verder gaande articulatie hebben geleid dan het 'Aha' van de eerste herkenning. Beerling laat Wittgensteins afgewendheid uitkomen van de actuele, hem omgevende wereld en haar sociale verscheidenheid. Hij heeft zich daar, zeker voor het gevoel van sociologische lezers, tezeer bij neergelegd. Het ware interessant geweest als Beerling zijn rustige, overwogen, soms spottende betoogtrant mede had gericht op de sociologiserende lezing van Wittgensteins werk.

R. Kroes

H. Hoetink, **Slavery and Race Relations in the Americas. Comparative Notes on their Nature and Nexus**. Harper Torch books, N.Y. 1973.

Een boek dat in 1973 in Amerika verscheen¹, geschreven door een ontheemd Nederlands socioloog, stelt een complex van onderling verbonden, belangwekkende themata aan de orde. Het wijdt zich aan de bekende vraag hoe de raciaal gemengden een aparte sociale groep konden worden in Latijns Amerika, terwijl de blanken in de Verenigde Staten ze met de 'zuivere' negers tot één kaste rekenen, aan het wel onderstelde verband tussen de aard van een voorbij slavernijstelsel enerzijds, de maatschappelijke behandeling, toen en later, van de ex-slaven en hun afstammelingen anderzijds, aan de overeenkomst tussen een slavernijregime en een ge-

stratificeerde multi-rationale samenleving. Het gaat voorts over raciale en culturele homogeniteit c.q. heterogeniteit, over het verband van cultuur, ras en nationale identiteit, over de betekenis van het aantal der betrokkenen op heersend vooroordeel, over de invloed op racistische houdingen van wat de auteur 'het somatisch normbesef' noemt.

Hoetink doet dit alles ordelijk, hij redeneert helder en logisch en ontwerpt in diverse delen van zijn boek een tableau dat innerlijke waarschijnlijkheid bezit. Wie in deze materie min of meer thuis is, zal het met hem eens zijn als hij Harris' theorie¹ onderschrijft, dat de talrijke blanken met een gering bezit en beperkte welvaart in de Verenigde Staten tot de diade 'blank'-'colored' bijdragen, maar diens mening afwijst, als zou hun schaarste in Brazilië een maatschappelijke triade het aanzijn hebben gegeven. Hij overtuigt ook in zijn steekhoudende kritiek op de stellingen van auteurs als Mintz, Williams, Ianni, Davis, Elkins, Van den Berghe, als het gaat om de factoren die de houdingen bepaalden van de blanken tot de vrije kleurlingen, die dan weer hun economische en sociale kansen overwegend beïnvloedden. Zijn boek bevat méér waarvoor alle lof past.

Tevens maakt de auteur het althans mij onmogelijk, ook dit boek van zijn hand onbeperkt te waarderen. Zo kan ik er niet toe komen, de volstrekte en omljndheid van de gehanteerde sleutelbegrippen te aanvaarden. Op grond van enig besluit dat slavernij 'hard' was dan wel 'mild', of ergens 'veel' of 'weinig' rasvooroordeel heerst enz., kan men wel modellen construeren, maar wie de hanteerbaarheid van zulke twijfelachtige denk-kategorieën ontkent, zal zich ook bij redeneringen die er op steunen niet behaaglijk voelen. Zij doen curieus Steinmetziaans aan, zoals ook de rationalistisch-positivistische schrifturen van andere Amsterdamse beoefenaars van de etnologie die Hoetink gebruikt. Hun betekenis voor de onderhavige onderwerpen overschat hij mijns inziens zeer. Zij ontberen ook de grote eruditie en de ruime geestelijke horizon van Steinmetz, waardoor deze ondanks zijn fin-de-siècle aanpak toch zo vaak waardevol werk voortbracht.

Ook Hoetinks kennis is ontoereikend en dat wreekt zich in dit boek met zijn ambitieuze doelstelling. Met het gebruik van het geladen begrip 'poor whites' voor alle niet-slavenbezittende blanken in een slavernijgebied moet men heel voorzichtig zijn. Deze groep, aldus gezien, was in de Verenigde Staten steeds grotendeels een mythe. Lezing van de enige monografie over deze klasse, in 1933 verschenen, had Hoetink kunnen weerhouden van het onverantwoorde gebruik van deze categorie in zijn modelvorming. Hij geeft nergens blijk, dit boek te kennen, zomin als andere publicaties waarvan hij grotelijks geprofiteerd kon hebben. In plaats hiervan beroept hij zich op een auteur als Harris, die op dit punt aan hetzelfde kennistekort lijdt als hijzelf. (Zie b.v. Harris' achterhaalde stereotypen op diens blz. 89 en 90). Deze voorstelling van zaken, reeds meer dan veertig jaar geleden weerlegd, ontwricht natuurlijk iedere redenering die er gebruik van maakt.

Hoetinks eclectisch gebruik van secundaire literatuur is een ernstig verwijt. Eén voorbeeld moet hier volstaan. Het lang gebruikelijke, ondoordachte cliché dat concurrentie van slavenarbeid het bezitsloze, ongeschoolde blanken onmogelijk maakt een behoorlijk loon te verdienen, treft men optima forma bij Harris aan.² In feite waren de lonen van blanke arbeiders in het Oude Zuiden niet lager dan deze voor soortgelijke arbeid in het Noorden ontvingen en dat hoeft niet te bevreemden want slavenarbeid was daar en toen in werkelijkheid nogal kostbaar, zoals alle planters ondervonden. De Census Reports van 1850 en 1860 bieden de nodige gegevens over het loonpeil duidelijk genoeg en wie niet tot de bronnen wenst

Boekbesprekingen

te gaan kan het vinden bij een auteur die zijn bevindingen hierover reeds veertig jaar geleden meedeelde. Hoetink spreekt echter Harris hier, en elders, niet tegen, omdat de onderhavige fouten wel in zijn eigen systeem passen. Ik neem graag aan dat hij dit niet doet tegen beter weten in, maar hij behoorde wèl beter te weten. Zoals gezegd: hij weet niet genoeg.

Een te schriële kennis van het grondmateriaal speelt de auteur nogal eens parten en het draagt bij tot de oneffenheid van zijn boek. De voetnoten zijn niet altijd even relevant. Op blz. 19 haalt Hoetink een uitspraak van Max Weber aan. (*Wirtschaft und Gesellschaft*, 1922, blz. 211 volgens Hoetink) over de rassenhaat in het Noord-Amerikaanse Zuiden. De passage is op de genoemde plaats niet te vinden. Dat is niet erg, men kan zich verschrijven en drukfouten overkomen iedereen. De eigenlijke vergissing is omvangrijker. Max Weber wist van de Verenigde Staten niet veel. Over het Noordoosten en wat zich in de grote steden daar afspeelde heeft hij een paar zinnige opmerkingen gemaakt. Het Zuiden kende hij niet. Hoe hij aan zijn brokjes informatie hierover kwam, weet ik niet. Hij zal vermoedelijk Friedrich Kapp's *Geschichte der Sklaverei in den Vereinigten Staaten von Amerika* (1861) wel gelezen hebben. Het was in zijn tijd het boek in Duitsland over het onderwerp en het stond in hoog aanzien bij liberalen en bijna-liberalen in Duitse academische milieus. Het was bepaald geen erg goed boek. Kapps beschrijving van de sociale structuur van het ante-bellum Zuiden behoort met die van J. E. Cairnes, *The Slave Power, its Character, Career and Probable Designs*, (1st ed. 1862, 2nd. ed. 1863) tot de spektakulaire ontsparingen op sociaal-wetenschappelijk gebied in de 19e eeuw. Hoe dan ook, Max Webers mening over raciale attitudes in de Zuidelijke Staten doen niets ter zake en hem citeren alleen omdat hij Max Weber is, doet een beetje kritiekloos aan.

Ik wil het bij de uitwerking van dit ene voorbeeld laten, ter illustrering van mijn mening dat het boek oneffen is, de verleiding weerstaan, er breedvoerig op te wijzen dat Nieboers bekende theorie zo oorspronkelijk niet was als Hoetink en anderen in Nederland blijkbaar denken. Niet in detail uitgewerkt, zonder etnologische fundering, vindt men het wezenlijke ervan reeds bij de merkwaardige Edward Gibbon Wakefield, die de juistheid van zijn theoretische inzicht ook in de praktijk ervaren heeft.³ Nieboer kende Wakefield; nadien heeft men deze bij ons geen aandacht geschonken. Diens hoofdwerk was geen schimmig boek van een onbekend gebleven auteur, het is een der klassieken van de 19e eeuw en dat men er bij ons steeds aan voorbij gaat is ook daarom verwonderlijk.

Hoetink laat ook de gelegenheid onbenut, bestaande theorieën aan te vullen. Weer een enke voorbeeld: een wezenlijke faktor bij slavernij die Nieboer, als ook zijn epigonen en kommentators steeds ontging, is: de noodzaak die bepaalde arbeids-situaties kenmerkt, op lang zicht absoluut zeker te kunnen zijn van de onmiddellijke beschikbaarheid van voldoende arbeid. Ook al zijn bij 'closed resources' vele arme mensen aanwezig die voor anderen moeten werken, is deze onmiddellijke beschikbaarheid van het noodzakelijke minimum voor algemeen onbegeerde want onaantrekkelijke arbeidstaken allerminst gegarandeerd. Zonder deze zekerheid is echter geen mediterraan oorlogsbedrijf met geroeide galeien mogelijk, geen plantagelandbouw van éénjarige gewassen die hoge seizoenstoppen in hun arbeidsbehoefte kennen. Een van de wortels van 'chattel slavery' was vaak deze noodzaak om de situatie te allen tijde in de hand te hebben. Gewone historische kennis en een levendige voorstelling van sociale werkelijkheid, zo voorbij als bestaande, met enige weetlust ten aanzien van de vraag, hoe zo'n geheel ongeveer in elkaar zit en hoe

het funktioneert, 'the sociological imagination' zo men wil, brengen zulk simpel inzicht vanzelf voort, zou men zeggen. Temeer valt op, dat theoretici er zo vaak niet opkomen. Misschien heeft teleologisch gerichte en beperkte leesbereidheid er iets mee te maken?

Het hier besproken boek is interessant, intelligent, onzorgvuldig en ongelijkmatig. Het getuigt soms van visie, legt verband tussen wat gewoonlijk een te zeer gescheiden behandeling ervaart, verrijkt en preciseert in menig opzicht ons begrippen-apparaat. Het is ook vaak aanvechtbaar wat betreft aanpak en konklusies. Men kan het niet een waarlijk goed, breed gefundeerd, tot in alle consequenties doordacht, bezonken werk noemen maar het is geschreven met een opgewekt engagement dat sympathie wekt, het verdient aandacht en leidde ook door het belang van wat het ter discussie stelt als vanzelf tot een bespreking die langer uitviel dan gebruikelijk is.

Noten

- 1 In Marvis Harris, *Patterns of Race in the Americas*, N.Y., 1964.
- 2 Harris, *op. cit.*, blz. 90: stelt vast dat lonen van blanke arbeiders in het antebellum Zuiden laag waren want 'they found themselves in competition with the kind of labor force it is impossible to undersell — people who work for no wages at all!'
- 3 *The Art of Colonization* verscheen in 1849; minder uitgewerkt had hij zijn denkbeelden en inzichten reeds gepubliceerd in het Appendix bij zijn boek *England and America*, 1833.

A. N. J. den Hollander

Nicholls, David, **Three Varieties of Pluralism**. The MacMillan Press, London 1974.

W. A. Veenhoven (ed.), **Case Studies on Human Rights and Fundamental Freedoms — A World Survey**. 2 Vols. Den Haag: M. Nijhoff, 1975.

Kort samenvattend, zou men Nicholls' boek kunnen kenmerken als helder, maar niet zeer verhelderend. In kort bestek — 51 pagina's tekst, noten niet meegerekend — zet hij drie varianten van pluralisme uiteen en probeert hij ze kritisch tegen elkaar af te wegen. De uiteenzetting is helder, maar vertoont nogal storende omissies; de kritische argumentatie graaft analytisch niet erg diep en lijkt een beetje op het scoren van een goaltjesdief.

Nicholls behandelt achtereenvolgens de opvattingen van een groep Engelse politiek-staatsrechtelijke pluralisten (met name Figgis en Laski), van Amerikaanse politieke pluralisten en tenslotte het antropologisch-sociologische begrip 'plurale samenleving'. Hij schetst de Engelse groep als gevoed door het typisch Whig-wantrouwen tegen staatsalmacht enerzijds en het overdreven individualistisch maatschappijbeeld van het klassieke liberalisme, als gangbare in geldende rechtsopvattingen anderzijds. Zij pleitten voor het erkennen en beschermen van de veelvuldigheid van maatschappelijke groepen als bolwerk van vrijheid — hun centrale bekommernis. Hun theorie is normatief, zoals ook de individu in hun opvattingen een moreel persoon is, die als lid van maatschappelijke groepen keer op keer de aanspraak van de Overheid op gehoorzaamheid tegen zijn eigen recht op ongehoorzaamheid moet afwegen. De staat dient vooral een zodanige legale structuur te ontwerpen dat het maatschappelijk leven zich in de vrije zeggenschap van zijn groepen kan voltrekken. Lezing van dit hoofdstuk doet sterk denken aan over-

wegingen in Nederlandse Calvinistische kringen, met name rond de Vrije Universiteit, over de soevereiniteit in eigen kring en Dooijeweerds 'leer der rechtskringen'. Een eventuele vertaling van Nicholls' boek zou hieraan zeker aandacht moeten geven. Het hoofdstuk over het Amerikaanse pluralisme treft eigenlijk het sterkst door omissies en door een verzuim de theoretisch-analytische inzichten van dit pluralisme scherp te formuleren. Nicholls geeft goed aan dat de individu als morele persoon terugwijkt voor een opvatting van de enkeling als optelsom van de rollen die hij in maatschappelijke groepen vervult. Ook de gangbare opvatting in Amerika's politieke zelfreflectie van de politiek als een wedijver tussen belangen- en pressiegroepen, gericht op de beslissingsinstanties van het politieke systeem als een soort neutrale arbiter, komt goed uit. Nicholls trekt daarbij een lijn van Bentley's *The Process of Government* naar Trumans *The Governmental Process*. De greep lijkt toch wat willekeurig. De opkomst van deze uitgesproken variant van het Amerikaanse pluralisme is niet los te denken van de voortdurende betrokkenheid van de Amerikaanse zelfreflectie op eigen verdeeldheid en verscheidenheid, zowel geografisch als cultureel en sociaal. Een historicus als Boorstin wees er al op dat Amerika's geschiedenis van politieke ideeën zich, veeleer dan door een strijd van ideologieën, kenmerkt door een nuchtere, bijna sociologische appreciatie van wat Amerika intern verdeelde of samenbond. Van de 'founding fathers', via een antebellum conservatief uit het Zuiden als Calhoun met zijn leer van de 'concurrent majorities', tot de groep 'progressive historians' aan het begin van deze eeuw, treft die voortdurende aandacht. Nicholls richt zich ook tezeer op de *politieke* pluralisten en hun traditie van onderzoek naar de specifieke verschijningsvormen die het optreden van belangengroepen op lokale, staats- en federale niveaus aanneemt. Hij verwaarloost de meer generaliserende, Simmel-achtige inzichten over de onderlinge oversnijding van uiteenlopende conflicten en de maatschappelijk integrerende werking daarvan – inzichten die we aan het begin van de eeuw al bij E. A. Ross vinden en later bijvoorbeeld bij Coser. De logisch meest gesloten en analytisch daardoor meest verhelderende uitwerking van dergelijke sociologische implicaties vinden we wellicht bij Europese sociologen als Galtung en Dahrendorf, die als het ware onder het niveau van waarneembare, aan de oppervlakte getreden conflictgroepen de matrix van verdelende en verenigende belangen in termen van klasse, status en macht ontleden – óók van die belangen die in het accommoderend verkeer van pressiegroepen stelselmatig onbehartigd blijven. Juist die belangen vormen de tijdbom onder elk tijdelijk evenwicht in dat verkeer. Een Amerikaanse criticus van het pluralisme als Theodore Lowi, die dergelijke implicaties voor Amerika uitwerkt, blijft ongenoemd.

Voorzover Nicholls Dahrendorf aanhaalt, is het voor de analytische kenschets van het begrip 'plurale samenleving', de etnisch en cultureel gesegmenteerde maatschappijen, die we in veel voormalige koloniale gebieden kunnen aantreffen. In Dahrendorfs woorden is een dergelijke samenleving het tegendeel van wat met name de Amerikaanse pluralisten voor ogen staat: in plaats van elkaar te oversnijden en aldus elkaar hun verdelende scherpte te ontnemen, vallen in 'plurale samenlevingen' de maatschappelijke scheidslijnen samen en versterken ze elkaar. Het blijkt dat een dergelijk eenvoudig inzicht, gebaseerd op begrippenanalyse, beter in staat is de materie te ordenen dan menig theoreticus van de 'plurale samenleving', in zijn te grote gebondenheid aan een onmiddellijk gegeven empirische wirwar, vermocht. Nicholls' schets van deze traditie van hantering van het begrip pluralisme is overigens wel weer helder en afgewogen. Daarom nogmaals: zijn

boekje is stellig informatief, maar heeft weinig te bieden aan wie al enigszins met de problemen rond het begrip pluralisme vertrouwd is.

Na beëindiging van bovenstaande bespreking speelde het toeval mij twee bundels studies in handen, die wonderwel de varianten van het begrip pluralisme adstrueren: *Case Studies on Human Rights and Fundamental Freedoms – A World Survey*. De bundels zijn ontstaan op instigatie van de *Foundation for the Study of Plural Societies* in Den Haag. De studies bestrijken de schakeringen van pluralisme, lopend van pluraliteit – van gesegmenteerdheid en gesegregeerdheid – naar pluralisme in de zin van onderlinge oversnijding der maatschappelijke indelingscriteria. De aandacht die alle stukken samenbindt is gericht op één, humanitair, aspect van dergelijke maatschappelijke matrijzen: hun samenhang met verschijnselen van discriminatie. Die aandacht is de auteurs van de hoofdstukken ingegeven door vernoemde stichting, die zich, in zijn gerichtheid op de naleving van mensenrechten, wel zou laten vergelijken met een organisatie als Amnesty International. Voor de argeloze lezer bieden deze bundels een grote hoeveelheid interessante informatie, zowel feitelijk als meer theoretisch. Ze maken attent op de concrete verscheidenheid aan patronen van maatschappelijke ongelijkheid, die Nichols meer abstract poogt te ordenen.

Toch lijkt enige argwaan op zijn plaats. Een stuk van Köbben, Bovenkerk en Tromp,* in het tweede nummer van *Sociodrôme*, maakte mij hierop opmerkzaam. In hun lezing is een van de drijfveren van de Haagse Stichting een tegengeluid te laten horen tegen de eenzijdige verbinding van discriminatie met rassenongelijkheid en de selectieve verkettering van met name één land: Zuid-Afrika. De poging discriminatie zonder discriminatie te behandelen en in context te plaatsen, is uiteraard toe te juichen, maar het heeft er de schijn van alsof de Stichting in zijn ijver doorschiet naar een pleitvoeren voor Zuid-Afrika's eigen weg in (uit?) de raciale dilemma's. Dat blijkt – het zij met nadruk gezegd – uit vrijwel geen der afzonderlijke bijdragen, voorzover niet van betrekking op Zuid-Afrika. Het is echter duidelijk te proeven uit de samenvattende bijdrage van de redacteur van de bundels, tevens oprichter en voorzitter van de Stichting Plurale Samenlevingen: W. A. Veenhoven. Op grond van het betrekkelijk willekeurige criterium van het aantal dodelijke slachtoffers van maatschappelijke conflicten rond ongelijkheid – willekeurig voor wie zich bezorgd toont over het ruimere humanitaire vraagstuk van de stelselmatige onthouding van rechten aan maatschappelijke groeperingen – stelt Van Veenhoven: 'Conflict (in the sphere of Black-White relations) pales into insignificance (aardige beeldspraak trouwens in dit verband) when compared with the slaughter, hunger and poverty caused by conflicts centering around ideological and political disagreements and national, linguistic, religious and other disparities'. (p. XVII). Dat lijkt mij wat veel van het goede (of te weinig van het slechte). Een derde bundel verschijnt volgend jaar.

* A. J. F. Köbben, F. Bovenkerk, H. Tromp, "Plural Societies' en de ethiek van publiceren', *Sociodrôme*, 2, 1976.

R. Kroes

Theo de Boer, André J. F. Köbben (red.), **Waarden en Wetenschap. Polemische opstellen over de plaats van het waardeoordeel in de sociale wetenschappen**. Ambo, Bilthoven 1974, 399 pp.

De bundel *Waarden en Wetenschap* heeft al de nodige publiciteit gekregen in dag-

en weekbladen, en dat is niet ten onrechte. Het werd inderdaad tijd dat er van de discussies die aan de Nederlandse universiteiten over de waardevrijheid en waardebetrokkenheid van de sociale wetenschappen gewoed hebben, iets voor een breed publiek in boekvorm beschikbaar kwam. De bundel is op het goede moment uitgekomen: het debat is wat weggeëbd, maar ligt nog vers in het geheugen, zodat een voorlopige inventarisatie kan worden opgemaakt die tegelijk deel uitmaakt van de discussie zelf. De gekozen opzet is een gelukkige: eerst twee inleidende wetenschapsfilosofische beschouwingen, waarvan vooral het artikel van Duintjer — die liefst negen manieren onderscheidt waarop Waarden en Wetenschap met elkaar te verbinden zijn — zeer lezenswaard is; vervolgens delen die gewijd zijn aan afzonderlijke sociale wetenschappen, te weten antropologie en sociologie (waarin de eerder in dit blad verschenen discussie tussen Lammers en anderen over 'de professionele vereisten van een sociologische opleiding'), geschiedenis, opvoedkunde en andragologie, en psychologie; en tenslotte twee stukken over 'enkele actuele kwesties'.

Behalve polemisch en leesbaar — criteria waardoor de samenstellers zich in hun keuze hebben laten leiden, zo schrijven ze in hun inleiding — zijn de meeste artikelen ook van gedegen wetenschappelijk niveau. Toch heeft de bundel als geheel bij mij een onbevredigend gevoel achtergelaten. In de eerste plaats: ik vraag me af of de meeste opgenomen beschouwingen wel interessant zijn voor buitenstaanders. Zou er één niet-socioloog zijn die het debat tussen Lammers en zijn opponenten geboid zou lezen, één niet-historicus de polemieken tussen Junker en Von der Dunk? Ik betwijfel het, niet zozeer omdat de artikelen te specialistisch zouden zijn (alleen voor de Lammers-diskussie geldt dat waarschijnlijk in sommige opzichten), maar juist omdat ze zo weinig zijn betrokken op specifieke problemen in de eigen wetenschap, de typerende moeilijkheden die objectiviteitsstreven en toepassingsidealen daarin ontmoeten. Het uitstekende artikel van Köbben — eveneens eerder in dit blad verschenen — is als een van de weinige vermoedelijk ook voor niet-vakgenoten interessant, omdat het een verhelderende algemene systematiek combineert met allerlei treffende voorbeelden uit de antropologie en sociologie. Daarentegen biedt het stuk van de historicus Junker niet veel meer dan nog eens een exposé over Webers idee van waardevrijheid, vermogen Ten Have en Nijk nog steeds niet duidelijk te maken wat 'andragologie' voor een wetenschap is — laat staan wat een waardevrije dan wel emancipatorische andragologie zou kunnen inhouden —, kan men in de ondermaatse stukjes van Creemers en Koster voor 'pedagogiek' net zo goed wat anders lezen en zet Schreurs in de afdeling psychologie wel uiteen wat kennissociologie is, maar niet wat een kennissociologie van de psychologie zou kunnen onthullen.

Een tweede bezwaar, dat hierbij aansluit, is dat de meeste beschouwingen nogal formalistisch zijn, weinig laten zien van de praktijk van de wetenschapsbeoefening en de maatschappelijke context daarvan. Een wetenschapssociologische benadering ontbreekt vrijwel volledig. Wel keren twee thema's die hiervoor een aangrijpingspunt zouden kunnen vormen, in verschillende artikelen terug: de demokratiseringsbeweging van de jaren zestig, in het bijzonder aan de universiteiten, en de op lange termijn toenemende 'verwetenschappelijking' van de samenleving; geen van beide thema's worden echter systematisch uitgewerkt. De twee artikelen waarin misschien nog het duidelijkst verbanden worden gelegd met bredere maatschappelijke processen, zijn afkomstig van niet-sociologen: van de historicus Brands, die ingaat op de bijzondere historische omstandigheden waaronder Weber tot de ver-

dediging van een 'waardevrije' wetenschap kwam, en van de pedagoog Nieuwenhuis, die iets zegt over het feitelijke en verwachte maatschappelijk nut van de sociale wetenschappen, c.q. de pedagogiek.

Daarnaast nemen ook de laatste twee stukken uit de bundel het hierboven genoemde bezwaar ten dele weg: een journalistiek verhaal van Godschalk over de 'i.q.-facisten' Eysenck en Jensen, en een analyse door Tamar van de al bijna weer vergeten 'zaak Tanter', die een voortreffelijk illustratie blijkt te bieden van de morele dilemma's waarin men verzeild kan raken bij het stellen van bepaalde absolute normen aan het wetenschapsbedrijf. Deze beschouwing bevat een fraai stukje dialectisch redeneren, dat helaas een al te idyllisch beeld geeft van het peil waarop politieke discussies tussen studenten en docenten in de sociale wetenschappen zich doorgaans hebben bewogen.

Tenslotte, en dat is mijn derde kritiekpunt: een authentiek marxistisch geluid ontbreekt in deze bundel. Het standpunt van de samenstellers domineert — het Weberiaanse, genuanceerde waardevrijheidsprincipe wordt hier uitvoeriger en grondiger verdedigd dan aangevallen. De opposenten staan een vaag soort emancipatorische wetenschap voor (Nijk, Schreurs) of een traditioneel geesteswetenschappelijk subjektivisme (Von der Dunk). Maar juist degenen die voor zoveel recente conflictstof betreffende 'waarden en wetenschap' aan de sociale faculteiten in den lande hebben gezorgd, en die veel auteurs als negatieve referentiegroep voor ogen zullen hebben gestaan, zijn hier niet te vinden.

Al deze kritiekpunten gelden, vrees ik, niet eens zozeer de wijze waarop deze bundel is samengesteld, als wel de wijze waarop de laatste jaren in Nederland over 'de plaats van het waardeoordeel in de sociale wetenschappen' is gepolemiseerd. Voorzover deze bundel daar een adequate afspiegeling van is, kan die polemieek niet anders dan weinig inspirerend worden genoemd, weinig origineel en vervlakt door een intellectueel isolement van een van de bij de controverse betrokken groepen.

N. A. Wilterdink

J. van Baal, **De agressie der gelijken**. Van Gorcum, Assen 1974, 103 pp.

'Een maatschappijkritische studie', zo wordt dit boekje in de flaptekst genoemd. En maatschappijkritisch is het, zij het op een wat andere manier dan men geneigd is bij dat woord te denken. De maatschappijkritiek van de antropoloog Van Baal past in wat men zou kunnen noemen een rechts-romantische denktraditie, welbekend uit de 19e eeuwse sociologie, die zich richt tegen de nivellering, massificatie, commercialisering, vergaande democratisering, extreme individualisering enz. van de moderne Westerse maatschappij. Van Baal kiest uit dit complex als vertrekpunt het Westerse gelijkheidsideaal, dat hij in verband brengt met het in de Westerse samenleving dominerende 'handelsmodel': de handel impliceert het hanteren van universalistische normen en daarmee zowel onpersoonlijkheid als gelijkheid. Daar tegenover stelt hij het 'geschenkmodel', kenmerkend voor primitieve samenlevingen, dat een persoonlijke vorm van ruil tussen hiërarchisch niet-gelijken inhoudt. Het is een voor deze tijd verfrissend geluid dat Van Baal hiermee laat horen, maar jammer genoeg komt hij aan de systematische uitwerking van zijn centrale thema niet toe. In plaats daarvan begeeft hij zich op allerlei zijpaden en spuit hij over alle mogelijke zaken zijn zeer persoonlijke ongenoegen. Daardoor laat hij verschillende vragen liggen die zijn stelling over het verband tussen commercialiteit, ge-

lijkheid en onpersoonlijke sociale relaties oproept: zoals de vraag of sterke sociale ongelijkheid tussen mensen niet juist grote sociale afstand en daarmee onpersoonlijke interactie met zich meebrengt; en of groter wordende gelijkheid — bijv. in gezinnen — niet een intiemer worden van de onderlinge betrekkingen kan bevorderen. Ook blijft het onduidelijk of Van Baal het Westerse gelijkheidsideaal nu als pure retoriek wil zien (p. 53: 'Het gelijkheidsideaal is een zichzelf in stand houdende leugen in een prestatie-maatschappij, die ongelijkheid nastreeft, die . . . de ongelijkheid zelfs incorporeert') dan wel als iets dat in hoge mate is gerealiseerd (p. 18: 'Na de ongelijkheid naar geboorte is die naar bezit aan de beurt gekomen . . . Het minst gevorderd tot dusver lijkt de ongelijkheid naar bekwaamheid, maar men vergis zich niet'). Ter ondersteuning van zijn stelling over het verband tussen handel en gelijkheid voert hij Marx op als iemand die zowel uitgang van een handelsmodel als ook gelijkheid voorstond. Maar Marx beklemtoonde juist dat de handel in de kapitalistische maatschappij nieuwe vormen van ongelijkheid vooronderstelde en versterkte.

Ernstiger dan deze onjuistheid is het sociologische wanbegrip waar Van Baal soms blijk van geeft. Hij meent dat er zoiets als 'natuurlijke ongelijkheid' in hiërarchische zin bestaat, los van sociaal gevormde waarderingen en beloningen. Hij beweert serieus dat 'de toenemende agressie' in onze samenleving onder meer blijkt uit het frequente gebruik van schuttingwoorden (p. 74) en uit de 'toename . . . van ongehoorde aantallen diefstallen van fietsen en bromfietsen' (p. 73). Opmerkingen als deze worden afgewisseld door wijze observaties en verrassende aperçus. Ze konden bij mij de totaalindruk van mislukking van dit essay niet wegnemen.

N. A. Wilterdink

A. Kleijn, **De irrationele achterkant van het openbaar bestuur**. Van Gorcum, Assen 1974, VIII, 248 pp. Paperback f 29,50.

J. van Putten, **Demokratie in Nederland**. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1975, 285 pp., Pocket.

Het is een goede gewoonte van de realistische wetenschapsbeoefenaar dat hij zijn lezers aan het begin van een publikatie verwittigt van de reserves die hij ten aanzien van zijn eigen pennevrucht koestert. Dit mag evenwel geen excuus zijn voor het overtreden van elementaire wetenschappelijke canons. Tot de voorschriften, waaraan iedere wetenschapsbeoefenaar — ongeacht zijn wetenschappelijke status — zich dient te houden, behoren (1) een verantwoording van de onderwerpen die aan de orde komen, (2) een zekere consistentie in de gedachtengang en (3) de bereidheid argumenten en tegenargumenten tegen elkaar af te wegen.

Zowel Van Putten als Kleijn informeert zijn lezers meteen over de bescheiden prestaties van de desbetreffende studie. Bij Van Putten gaat het om 'de afsluiting van een eerste verkenning naar de mogelijkheden en wenselijkheden van verdere democratisering door middel van . . . functionele parlementaire decentralisatie' (blz. 9). Bij Kleijn heet het: 'Irrationaliteit is vaak verwarrend, grillig, chaotisch en ondoorgrondelijk. Dit beïnvloedt onherroepelijk het werk van hem die zich in de wegen van de irrationaliteit verdiept' (Voorwoord). Ook als accepteert de lezer deze reserves, dan nog moet hij zich de vragen stellen die uitsluitel geven over het wetenschappelijke 'to be or not to be'.

Van Putten neemt de voorschriften in het algemeen in acht. In 'Demokratie in

Nederland' wordt een beschouwing over het bestaande politieke bestel gevolgd door de formulering van een programma dat moet dienen 'ter vergroting van de invloed van de kiezers en hun vertegenwoordigers op het beleid van de centrale overheid' (blz. 9). Dit programma behelst met name de instelling van parlementaire beleidsraden (deelparlementen).

De beschouwingen van Van Putten zijn redelijk consistent. Konsistentie wil in het onderhavige geval zeggen: het stellen van maatstaven om de bestaande situatie te beoordelen, vervolgens de bestaande situatie 'goed' of 'minder goed' bevinden, tenslotte de eventueel aanwezige 'minder goede' elementen wegwerken. Van Putten noemt als maatstaven van democratie een door Kuypers opgestelde 'checklist', constateert dan tekortkomingen en stelt de hervormingsmachine in werking.

De substantiële argumentatie roept twijfels op. De 'checklist' stelt overdreven eisen. De tekortkomingen zijn dan ook 'vanzelfsprekend'.

Wat de auteur in concreto aan 'gesignaleerde tekortkomingen' opsomt, is vaag en versterkt de overtuiging dat de hervormingsmachine moet draaien ongeacht de werkelijke toestand. Genoemd worden (blz. 197-198):

- de band tussen kiezers en gekozenen laat te wensen over. Men dient in aanmerking te nemen dat Van Putten alleen het niveau van de centrale overheid bekijkt. Naarmate de individuele kiezer de lagere niveaus meer betekenis toekent, wordt zijn oordeel over de band tot de provinciale en lokale bestuurder relevanter. Onderzoek heeft uitgewezen dat althans de tevredenheid van de burger over hetgeen zich in de lokale sfeer afspeelt opmerkelijk groot is.

- de legitimiteit van de kabinetten laat te wensen over. Onderzoek suggereert dat kabinetten hun legitimiteit ontlenen niet zozeer aan de wijze van kabinetsvorming (hetgeen Van Putten aanvoert) alswel aan wat zij doen.

- er zijn te veel politieke partijen.

Van Putten vraagt zich niet af of vertegenwoordigers van mini-partijen voor hun eigen zeer geringe achterban een belangrijke functie vervullen. Waarom is het oprichten van nieuwe partijen een 'wanhoopsdaad' (blz. 199)?

- de macht van de ambtenaren is te groot.

De veelheid aan controlemogelijkheden buiten de ministeriële verantwoordelijkheid blijft vrijwel onaangeroerd. Het subtiele spel van reageren en anticiperen op te verwachten sankties wordt door alle participanten in het politieke proces gespeeld. De mythe van de Vierde Macht wordt aangedragen. (blz. 111).

- er is te veel andere buitenparlementaire invloed van twijfelachtige representativiteit.

De invloedsbepaling van de activiteiten van actiegroepen is in het empirische onderzoek tot nog toe niet erg strak behandeld. Eenduidige beweringen over de mate van invloed van actiegroepen zijn uit den boze. Van Puttens uitwerking van dit thema is minder eenduidig dan bovenstaande signalering (blz. 200-201).

Stel nu dat het Nederlandse politieke bestel 'gedemokratiseerd' dient te worden. Bieden dan Van Puttens parlementaire beleidsraden uitkomst? Dergelijke beleidsraden zouden op deelterreinen van overheidsbeleid de parlementaire controle aanvullen. Zij zouden bijdragen tot de vereenvoudiging van het beleidsproces en de ministeriële verantwoordelijkheid weer tot een serieuze staatsrechtelijke regel helpen maken. Zij zouden zijn samengesteld uit maximaal dertig leden, gekozen via evenredige vertegenwoordiging. De kandidaatstelling zou mede openstaan voor pressiegroepen en actiegroepen. De kiezers zouden tegelijk met de Tweede Kamerverkiezingen hun stem kunnen uitbrengen op kandidaten voor deelparlement.

Men kan hierbij de volgende kanttekening plaatsen. Ten eerste: de rol van pressiegroepen en aktiegroepen bij de kandidaatstelling is volstrekt onduidelijk. Wat als hun vertegenwoordigers lid zijn van een politieke partij? Hoe kunnen dan konklusies getrokken worden over de representativiteit van hun doelstellingen — iets wat de auteur als een belangrijk pluspunt van zijn systeem beschouwt? Worden zij niet overwoekerd door de politieke partijen? De positie van de belangenorganisaties stemt tot ongerustheid. Het ontworpen systeem zorgt hoe dan ook voor de toename van hun macht, direct of (via politieke partijen) indirect. Het resulteert in gepolijst korporatisme. De 'voorsprong' van sommige belangenorganisaties op de individuele kiezer is groot genoeg om hen — al dan niet met behulp van de 'eigen' politieke partij — een extra forum te verschaffen, waar zij in feite meebeslissen over tal van substantiële aangelegenheden. De 'legitimering' van de deelparlementen zou eerder een bezwaar dan een voordeel kunnen blijken te zijn: het soort legitimering dat de adviescolleges tot nog toe tenminste missen.

Ten tweede: het systeem stimuleert de verkokering. Elk deelparlement zal geïntereerd worden in het politieke subsysteem dat vooralsnog bestaat uit het departement, de georganiseerde cliënteel en de fraktiespecialisten (kamerkommissie). Elk subsysteem zal nog verder in macht toenemen dankzij dit nieuwe lichaam. Dit gaat ten koste van de beleidscoördinatie. De bewering, dat de Tweede Kamer weer voornamelijk generalisten zal herbergen, kan niet overtuigen. Ten derde: de machine draait ten behoeve van degenen met een hoger inkomen, betere opleiding en hogere graad van geïnformeerdheid. Bijna elk onderzoek naar het gebruik van nieuwe participatiemogelijkheden toont aan dat diegenen er het meest van profiteren die reeds voldoende kans zien hun ideeën aan de man te brengen. De verkiezingsbrochure, die Van Putten wil toezenden, zal gelezen worden door diegenen, die de materie ook zonder extra informatie kunnen doorgronden. Van Putten meent dat de doorsnee kiezer voldoende intelligentie bezit om het systeem te kunnen begrijpen: vult de burger immers ook niet zijn belastingaangifte in? Een vergelijking die mank gaat. Belastingconsulenten verdienen goed aan de aangifte van de intelligente burger. Ten vierde: is het creëren van deelparlementen wel de vereenvoudiging, waar Van Putten om vraagt? Weliswaar biedt hij het afschaffen van de Eerste Kamer en van de advieskolleges aan, maar daarvoor in de plaats komen tenminste vijftien parlementjes, die de kosten van de participatie voor diegenen, die net voor de drempel staan, drastisch zullen verlagen. Kleine organisaties zullen als paddestoelen uit de grond rijzen. Eén zetel op de vierhonderdvijftig is gauw verdiend, als men zijn doelstellingen vaag genoeg houdt om in alle sectoren mee te kunnen dingen.

Over Kleijns exposé enige korte opmerkingen. Het is te betreuren dat het thema inderdaad 'verwarrend, grillig, chaotisch en ondoorgrondelijk' behandeld wordt. Want het onderwerp zelf is van uitzonderlijke betekenis. Het dringt zich overigens ook aan de 'voorkant' van het openbaar bestuur op. Kleijn had meer houvast gehad, indien hij zich had gericht op een aantal ontwikkelingen die de relatie tussen rationalisering en irrationeel gedrag in het openbaar bestuur scherper dan voorheen tot uitdrukking brengen: het ploeteren van de beleidsanalysten, het ritualisme van de COBA, de groene rapporten van de VWRR. Dit doet niet af aan het buitenwetenschappelijke genoegen dat men kan beleven aan de bloemrijke beschouwingen over het 'politieke spel', de 'drie illusies van Van Baal' en 'levenstijl en mode'.

U. Rosenthal